

I

א

THERE, in haste and confusion, our brethren press on, with bundles of every size and shape in their hands and on their shoulders; women too, encumbered with pillows and bolsters and wailing infants; all jostling one another as they perilously hoist themselves up the ladder to the third-class compartments, where a fresh battle will be fought for places in the congested train. And I, Mendele the Bookseller, burdened with my goods and chattels, join manfully in the fray: I climb, stoop, and jostle my way through as one of the crowd. Yet, while we Jews hustle and work ourselves into a state of frenzied irritability, lest, Heaven forbid, someone should get ahead of us in the crush, and while we gaze beseechingly upon the railway employees, as if the fact that we are traveling at all indicates an unrequited act of grace on their part—all this while, the Gentile passengers are strolling up and down the hallway in front of the station with their luggage and waiting until the bell rings for a second or even a third time, when they will mount the train at leisure, and each proceed to his appointed place.

After the hubbub outside, there is a renewed scramble for seats. Some lucky ones find places straightaway; others trail up and down in a fruitless quest. A stout, loquacious female is thrust forward, pushing baskets and bags ahead of her. She trips over them and falls headlong. Lying there, she looks for all the world like a goose bought in the market before Passover, after it has been taken home and the strap untied from its legs. It collapses on the floor with its tail and wings outspread, gazing up in terror, and gasping for air. Now, another woman appears in the doorway, clutching her bedding and bits of old clothes, shrilly urging her children to bustle along behind. This is the woman it has pleased the Lord to designate as my traveling companion, together with her husband and her numerous offspring: it is in their compartment that I shall sit, wedged in with the maximum of discomfort between bundles of household goods and bedding that mount up on either side.

All this business of a railway journey is new to me. Never in my life have I experienced it, and I am surprised at everything I see. My place is so cramped that I am unable to stir, but can only sit cooped up and perspiring. Formerly, when I used to travel by coach through all the lands of Jewry, I did not mind being hemmed in by bundles of my own books and—needless to say—it was a special joy to perspire. (Everyone knows this who has chanced to be on the road in the month of Tammuz, when the blessed Lord puts forth such insufferable heat at noon that no bird flies, no ox lows to his fellow in the stall, the forest does not stir, the very leaves on the trees cease their whispering: then, when the world is hushed and mute, one slumps back in the carriage seat and enjoys, as I have done, the most timely sweating of all.) But now it is quite otherwise: perspiration brings no solace, and the constriction only saps my strength. I begin to think that for my sins my innate Jewish character has somehow been transformed, so that I am no longer able to appreciate these same two privileges of the Seed of Abraham.

But the treatment the railway officials accord to the passengers, and the passengers to one another, together with the experiences I have just undergone, combine to persuade me that the change is not in my own disposition, but in this strange mode of travel. For a coach journey in former times was quite unlike today's journeys by train. Then a man was his own master and free to choose for himself. Even if the travelers were crowded in, two facing two with one extra for makeweight, so that their legs were jammed together like herrings in a barrel—well, they could always get out and take a walk, there was nothing to stop them, and they had the world at their feet.

אין קול ענות נמלטים מתוך השרפה ואין קול ענות הנסים מפני לסטים מזוינים — קול ענות יהודים, הצובאים על בית נתיבות-הברזל בכסלון, נשמע ברמה. אחינו בני ישראל שם רצים דחופים ומבוהלים, צרורות קטנים וגדולים בידיהם ועל שכם, וביניהם נשים מתבוססות בכרים וכסתות, גם עוללים ניונקי-שדים בוכים, וכלם דוחקים זה את זה והודפים בצד ובכתף ומטפסים ועולים במסירת-נפש על ידיהם ועל רגליהם בסולמה של העגלה ממדרגה שלישית, בשביל לכבוש שם מקומות לישיבתם ביד חזקה וזרוע נטויה, ואני, מנדלי מוכר ספרים, מסובל במטלטלין וכלים מכלים שונים, הנני אחר כגבר חלצי ומטפס, כודע וקורס בצבור כאחד מהם. ובאותה שעה, שאנחנו היהודים רזיזים ונחפזים לעלות ברגזה ובדאגה, שמה יקדמנו אחר, הס ושלום, ומביטים בפני הממונים על העגלות בבקשה ובתחנונים, כאלו נסיעתנו שם היא חסד הנם ומדת הרחמים מצדם, — שאר הנוסעים מאומות-העולם מטיילים בעזרה לפני בית-הנתיבות וממתנינים עד שיצלצל הפעמון בשנית או בשלישית ויכנסו לתוך העגלות במתינות וכל איש על מקומו יבוא בשלום. אחרי המהומה והמבוסה והמבוכה בשעת העליה מבחוץ גברה הטרדה מבפנים בכבוש המקומות. יש קנו מקומם לאתגר ברגע אחד, ויש שלא באו עוד אל המנוקה כהפצם ומתגודדים כה וכה. יהודיה כרסנית, השמנית ודברנית גדחפת ובאה והכבודה לפניה, וכאשר באה כרעה נפלה על צרורותיה, ופניה וכל תנועותיה ככרבור זה שנקנה בשוק קודם הפסח, משהובא הביתה והותרה הרצועה מעל רגליו הוא משתטח על הרצפה, זנבו וכנפיו פרושות וצופה ומביט בשמות ושואף לכל רוח. ואחריה עוד אשה אחת באה בפתח, מתרפקת על מצעותיה וסמרטוטה וקוראת לילדיה: גושו, עושו, חושו! בחמת רוח ובקול רעש גדול. היא האשה, אשר הוכיח ה' לי לשבת אתה במחיצתה בדוחק גדול עם בעלה ורוב בניה, וחבילות-חבילות מטלטליה וכסתותיה לי חומה מימיני ומשמאלי.

חידוש היה לי כל ענין הנסיעה הזו במסלת-הברזל, שלא עברתי בה מימי, והייתי תוהה על כל מה שעיני רואות שם. צר לי המקום בעגלה ואני מצטער ואיני מזיז עצמי, אלא יושב דחוק בכובד-ראש ומזיז, לשעבר כשהייתי נוסע בקרון בכל תפוצות ישראל, הישיבה בדוחק, בין חבילות הספרים שהתכוה לא היתה קשה עלי, ואין צריך לומר הנועה, היא היתה ערבה עלי מאד. מי שהיה בדרך בתקופת תמות, בשעה שהקודש ברוך-הוא מוציא חמה מנרתיקה בצהריים, עוף לא פורח, שור באחו לא גועה, היער לא מודעזע, והריות של עצים לא מתלחשים, אלא כל העולם שותק ומחריש, והוא נשתטח על פניו בקרון כמותי והזיע — זה טעם טעם של זיעה טובה בימיו, ועכשיו לא כך הדברים, אין טעם בזיעה, ההדחיקה מתשת את כחי. סבור הייתי שמה גרם העון ונשתנה טבעי ומדתי הישראלית ואיני כדאי ומוכשר עוד לקבלת שתי מתנות טובות הללו, שנכתרו בהן זרע-קודש, אבל מנהגו של מריד-עגלה עם המסובים בכאן ומנהגיהם של המכובים זה עם זה והרפתקאות שעברו עלי בשעה מועטת פירשו לי מיד, שהשנוי הזה אינו בי בעצמי ובתכונת נפשי, חלילה, אלא באמצעי הנסיעה המשונים. כי לא הרי הנסיעה בקרון בימים ההם כהרי הנסיעה ברכבי-הברזל בזמן הזה: בקרון אני שלי והבחירה החפשית שלי. אם יש לישיב בדוחק שם שורות-שורות של בני אדם, שנים כנגד שנים ואחד יוצא זנב, עד שישתתפו ברגליהם ואיש באחיהו ידובקו כדגים-מלוחים בהבית אחת — הרי הבחירה בידם, רצו יושבים צפופים בקרון ומטפסים עצמם, רצו יורדים משם והולכים ברגליהם ואין מוחה בידם, הלא כל הארץ לפניהם. וזו לבדה, שהבחירה היא ברשותם.

Indeed, this very fact that they had a free choice would mitigate their discomfort, so that their afflictions became, as it were, the trials of love. But in the train there is no feeling of independence. One is like a prisoner, without a moment's respite from duration vile. And that, of course, is why this perspiring is so unpleasant: for an imposed sweat is altogether unlike the majestic sweating of a free man. Consider, moreover, that the passengers in a coach are set apart from the common populace; they make up a little colony, a corporate entity of their own. Time flows on for them, evening and morning, one day . . . a second day . . . a third. . . . There is world enough and time to meditate on all things, to satisfy every desire in the course of their travels. The sky is a tent over their heads, the earth spreads its bounty before them, they watch the glorious pageant of God's creation, they rejoice in its variety—yes, and if sometimes the coach is upset, this is not so bad either: for the earth like a kindly mother merely receives her children back into her lap. But in contrast the railway train is like a whole city in motion, with its multitude and its uproar, its population split into classes and sects, who carry with them their hatred and envy, their bickerings and rivalries and petty deals. Such passengers may traverse the whole world without regard to the grandeur of nature, the beauty of mountains and plains, and all the handiwork of God

The guard blew his whistle and the train started. Our people were now able to relax. They began to take notice of one another, and to make their inquiries as to each man's trade, and his occupation, and whence he came, and whither he was heading; as is right and natural for our people. Strangers fraternized and addressed one another by their first names, as if they had been friends since childhood. And so Chaim opened the goodly treasures of his knapsack and produced a bottle of wine, drank from it and passed it on to Shmuel while Shmuel broke off a piece of his loaf for Chaim, offering it with some cucumber and onion from his bag, and so they feasted together. In the same spirit Shmerl slipped a sum of money to Anshel with the request that he be so good as to pass it on to an in-law whose business was in the town where Anshel would be staying; and Reuven gave documents and bills to Shimon for Levi the produce-dealer; and the whole compartment became a hucksters' mart. We of Israel are preoccupied with the problems of making a living; no wonder that the winds of petty commerce raged mightily. My own business instincts awoke too, and I bethought me of trying to sell some books. But I was obliged to abandon this project. My belongings were submerged in a great wave of other people's possessions, and it would have been impossible to salvage them save by very strenuous effort; in fact, cooped up as I was, this was altogether beyond my power. So I continued to sit in idleness perched on the edge of the seat, contemplating without relish the passengers who shared my compartment.

An unattractive-looking woman with a bleak nose faced me, propped up on a large pillow, from which feathers were constantly escaping and floating out into the world. Her eyes were timid, her lips dry and compressed, and her whole countenance shriveled like a baked apple. Since her arrival she had not had a moment's rest from her children, who pestered her continually with their questions and bickerings. The three smaller ones kept exchanging places and disturbing her as they bobbed up and down. In her lap a baby was drowsing now, after having wailed for some time; it snored in its sleep; a tear still stood on its cheek, which seemed utterly bloodless. And beside me sat her husband: a tall, spare man, his back somewhat bowed, with a lean neck, a long nose, and a stunted beard. Sorrow lurked in his eyes, and his lips carried the suggestion of a bitter smile. To the right of him his grown-up daughter sat in a kind of sad trance, with two small girls leaning against her.

I sinned in my heart, I must confess, for I resented these companions from the start of the journey. Their presence irked me, and I silently cursed my ill luck that had placed me in the same compartment with such odd and vexatious folk. But as I considered them more carefully I began to view them in a new light. Their dress, their appearance, their wan expression, testified to extreme poverty and roused my pity. The mother's intermittent sighs moved me; and even more, the excessively humble attempts of the father and children to avoid getting in my way. But what touched me most deeply was the sight of the infant, who had fallen asleep out of sheer weakness, after pouring out his woes on his mother's lap. All this led me to paint in my fancy a grim enough picture of the life of that poor family. My imagination drew me into further speculations as

דיה להפיג צערם, ובשבילה יסוריהם יסורים של אהבה. מה שאין כן ברכבי-הברזל, שם אני איני שלי והבחירה אינה שלי, הריני כשבויה בבית-האסורים ואיני רשאי להפטר מצרת הדחיקה אפילו רגע אחד. והוא הדין בזיעה, אינו דומה מזיע ברצון למזיע באונס. ולא זו אף זו, שהקרח נפלג מן הישוב עם קצת בני-אדם והרי הוא קולוניא קטנה של די אמות, שמקרבת את יושביה עד שנעשים כגוף אחד. ימי נסיעהם נמשכים ובאים; הנה ערב והנה בוקר יום אחד, יום שני, יום שלישי... דיה שעתם להתבונן לכל דבר בדרך ועת להם לכל חפץ שם. השמים כיריעה על ראשיהם, והארץ תעביר כל טובה על פניהם, מחוזה שדי יחזו על פני תבל ארצו ונהנים מזויה הבריאה, וגם כשהעגלה נהפכת פעמים — אין רע, הארץ עתידה לקבל כאם רחמניה את בניה אלה לתוך חיקה ברצון. וכנגדו רכבי-הברזל הוא עיר נוסעת בהמונה ושאוניה עם קהל תושביה למפלגותיהם ומדרגותיהם, בשנאתם וקנאתם ותחרותם ומשאם-ומתנם וריבם. למרחבי ארץ יסעו ולא יביטו כבוד התולדה — הדר הכרמל והשרון מעשה אלהינו.

הממונה על התקיעות למסע את העגלות תקע בחלילו ועל-דבר קצרה. פני היהודים נהרו ודעתם נתישבה עליהם. התחילו להסתכל איש בפני רעהו, לחקור ולדרוש זה את זה: מה מלאכתו ומסחרו, מאין הוא בא ולאן הוא הולך, כמנהגו של עולם. רחוקים נעשו קרובים, כאילו חברים הם מימי נעוריהם וקראו זה את זה בשמותם. היים פתח את אוצרו הטוב — את ילקוטו, והוציא משם בקבוק יין ושתייה ונתן גם לשמואל, ושמואל נתן לחיים מפתו ומבצלו וקשוואיו, אשר עמו בשוק, וייטיבו את לבם. שמריל מסר לאנשיל מנה ומאתים בבקשה, שיטריח בכבודו ובעצמו למסרם למחזנתו ולד"ץ הסוחר בעיר משכנו, וראובן שלח דברים שבכתב ושטרות ביד שמעון ללוי מוכר-תבואות במקומו, ותהי כל העגלה לשוק של תגרים. ישוראל עמנו עוסקים בהלכות פרנסה, אלו לאלו שואלים ואלו לאלו ממללים וסביבם נשערה מאד. גם עלי נחה רוח המסחר ואמרתיו להתעסק במכירת ספרים, אבל מיד חזרת בי עלי כרחי, מפני שחבילותי נשתקעו בגל גדול של צרורות אחרים, ואני אפשר היה להעלותן משם אלא ביגיעה רבה וביד חזקה, ואני הנלחץ והנדחק מסביב לא מצאתי ידי באותה שעה, ובכן ישבתי בטל על חודו של ספסל, שרוי בצער-ומתבונן לבני-לויתי, שעמי במהיצת. אשה רעת-המראה ודקת החוטם יושבת ממולי על כר גדול, שמתוכו נוצות מבצבצות ופורחות לאורך העולם. עיניה רכות, עור-שפתיה יבש ומרוסק ופניה מצטמקים כתפוח צלוי. משעת בואה אין לה מנוחה רגע אחד מילדיה, שמטרידים אותה במשאלותיהם ובדברי ריבות ביניהם. שלשה הקטנים שבהם, טרודים בחילוף המקומות אצל אמם, עולים ויורדים. לרגלים ודוחקים אותה מצדיה. ובחיקה תינוק מתנמנם, אחרי שגעה בבכי ונחר גרונו, דמעתו עוד על לחייו, שאין בהן טפת דם כחרדל, ומנשם בכבדות. ואצלי יושב בעלה, יהודי בסימניו: איש כחוש וגבה-קומה, צוארו דק וגבו כפוף מעט, חוטמו ארוך וזקנו אינו מגודל. בעיניו עצבת מסותרת ועל שפתיו כשהוק מר. לימינו בתו הבוגרת יושבת שוממה ועצובה ושתי נערות קטנות נשענות על ידה. את חטאי אני מזכיר, כי מתחלה מאסתי את שכני אלה, היו עלי לטורח כמסיגי גבולי, וקללתי בלבי את מזלי הרע, שוימן אותי עם מיני בריות משונים וטרחנים כמותם במהיצה אחת; אבל כיון שנסתכלתי בהם היטב נהפך לבי בקרבי וחשבתי עליהם מחשבות אחרות. מלבושם ותארם ורשמי פניהם, המושחרים כשוליי-קדרה, העידו בם, כי ראו עני בשבט עכרתו — ונתמלאתי עליהם רחמים. האנחות שהיו יוצאות פעם בפעם מלב האם השוממה שברו חצי גופי, והשתדלותם היתרה של האב והבנים שפלי-הרוח לצמצם את עצמם בכדי שלא ידהקוני, נגעה עד נפשי. ויותר מהמה העירו בי המלה רבה פני התינוק הנרדם בבלי כח, בהשתפך נפשו אל חיק אמו. כל אלה השפיקו לי לצייר בדמיוני תמונה גוראה מחיי צער של המשפחה העלובה הזאת. אז ראיתי בחזון חיל צער של הרבה משפחות אומללות בעמנו, עם עני ודל, איך הן נמקות במצוק ובחוסר כל וסובלות דומם את ענין ומכאובן — ובמסחרים בכחה נפשי עליהן. ועוד אני שקוע במחשבותי וילד אחד מתחטא לפניו אמו, מבקש אוכל להשיב נפשו, והיא מפייסת אותו בדברים:

to the many families among our people in a similar plight, who bear in silence their poverty and distress. I was sunk in these reflections when one of the children began to plead with his mother for something to eat. To soothe him she answered:

"See, Yankele, it's still daylight: now isn't the time for food; you must wait a bit longer!"

"Hush, Yankele," added his father, crooking his lips into a smile, "Bismarck made rules against eating."

"Is your child ill, then?" I asked the father in a gentle, sympathetic tone for I felt a strong urge now to enter into speech with him.

"Ill? God forbid! He's perfectly sound in wind and limb. I wish I had the weight in gold of the food he can put down at any time of the day!"

"Then who is this Bismarck of yours, who makes rules to keep a healthy boy from eating?" I was all ready for a heated polemic against this man.

"Don't you know who Bismarck is? I'm astonished!"

"And what if I don't? He's some doctor, to be sure; and in Kisalon, my hometown, let me tell you, there are hundreds of smart doctors and bloodletters of his type. We have a common saying, that no man, if he followed the doctor's orders, would live out his year."

I laughed across at this man and his daughters, and they smiled back tolerantly. Taking this as a mark of their approval, and an encouragement to further eloquence, I laughed again in my complacency, and was about to reveal further depths of wisdom and discernment in a series of anecdotes about the physicians of my town, when the ticket inspector, accompanied by other railway employees, entered our compartment, and the conversation came to a halt.

After these had departed without incident, and such folk as had made themselves scarce during the visit had popped up again (in the usual way) from under the benches, the pillows and other paraphernalia were heaped up once more. Suddenly a strange individual appeared from beneath the seat opposite me. He was bareheaded and dressed in outlandish Gentile fashion, with ragged trousers and a Polish cape that fastened with brass hooks across the chest and fell short to the knees. His face was chalk-white, his cheeks sunken, and his moustache formed thin fringes whose ends dropped like lizards' tails from the sides of his mouth. As he stood up on his feet he belched, yawned and stretched himself, like a man who has just come out of his sleep. All my companions, old and young, greeted him in the most friendly fashion, and he in turn gazed smilingly upon them. For my part I was quite amazed, and could not explain to myself the connection between this Pole and the poor family with whom I was traveling, so Jewish in every detail. Many conjectures came into my head, of which the most probable seemed to be that the stranger was that Bismarck of whom my neighbors had already spoken. But at once I found that I was mistaken, for the woman now addressed him by name, in a mixture of Polish and Yiddish:

"Why are you standing, Panie Przeczszwinczicki? Sit down here in our Itsik's place, and Itsik will go over and sit in with his father."

"Please don't put yourselves out for me, Chaya dear," answered the man with the seventeen-lettered name. "I can take Itsik on my knee. Reb Moshe, I see, has already too many children squeezed in with him on one seat." He spoke the same queer mixture of Polish and Yiddish.

"Did you sleep sweetly under the bench, Panie Japheth?" asked Reb Moshe with a smile of affection. "You see now, that I gave you good advice, and you followed my instructions perfectly! Lucky fellow! As for me, after the next stop it will be my turn to lie under the luggage."

"Take me on your knee too, Reb Japheth!" begged Yankele; and he went over and seated himself together with Itsikl, while the stranger affectionately clasped them both.

I gaped at Reb Moshe, quite unable to grasp the situation, but he seemed to read my thoughts, and turning to me said:

"This man you see before you is of pure Polish stock, and his birthplace is a little town in Poland."

"Why do you call him Japheth, then?"

"Because his real name, Przeczszwinczicki, is such a jawbreaker. And besides, the name Japheth fits him perfectly, and nowadays he well deserves it."

— הן עוד היום גדול, יענקלי, לא עת האוכל היא. חכה נא עוד מעט.

— הס, יענקלי! — השיב האב אמריו גם הוא בעקימת-שפתים כמשחק — ביסמארק גור על האכילה.

— וכי בנך חולה הוא? — שאלתי את האב בלשון של חבה, כמשתתף בצערך, והייתי מתאוה מאד בלבי להכנס עמו בדברים ולחקור מצפוניו.

— חס ושלום! בריא ושלם בכל אבריו ובני-מעיו. מי יתן והיה לי זהב במשקל רב כרוב המזון, שקבתו מוכנת ומוזמנת לקבל לתוכה בכל עת.

— ומי הוא זה ביסמארק שלך, שאסר את האכילה לאדם בריא ושלם בגופו כבנך? — נתעוררתי על האיש בקושיא עצומה.

— וכי את ביסמארק אינך יודע? בתמיה!

— ומה בכך אם איני יודע אותו? בוודאי רופא הוא ובמקומי, בכסלוק, יש רופאים מומחים ומקיימים למאות כמותה. אצלנו שם שגורה המלה הזאת בפינו: «אם להתנהג על פי הרופא ומצותו, לא יוציא איש את שנתו».

צחוק עשיתי להאיש ולבנותיו בדברי אלה וישחקו מטוב לב. וזו לעגם פירשתיו לשבח, כי אמרי פי נמלצו לחכמה מתוקים מדבש, ושחקתי גם אני בנהת-רוח. ולהתגלע לפנייהם בכל חכמתי, למען ידעו כי נבונותי והתולים עמדי, אמרתי לספר להם מעשיות הרבה ברופאי חולי עמנו ישראל במקומנו, אבל המשגיח נכנס ובה בחברת מריד-עגלה לבקר פתקאות של האורחים, ונפסקה השיחה.

כשיצאו הממונים האלה בשלום והנעלמים הזה זה הגיחו ממחבואיהם בכל מקום מתחת הספסלים. כדרך העולם נערמו הכסות, המחצלות והמטלטלין במחיצתי, ופתאום כדמות בן-אדם עלה מתחת להספסל כנגדי. והאיש לבוש בגדי נכרים — מכנסים בלים ואצטלא פולנית, רכוסה בקרסים של נחושת כלפי החזה וקצרה עד הברכים. פניו כמראה הסיני לסתותיו צנומות, ושערות שפמו מצטרפות לציצין דקין בקציהן ותלויות לו לשני צדי הפה כונב של הלטאה, וראשו מגולה. כשעמד על רגליו גיהק ופיהק ונתמתח לאחוריו בפישוט ידיו ואבריו, כאיש יעור משנתו. כל בני-לוחית הקטנים עם הגדולים נענעו לו בראשם והביטו אליו בכבר פנים יפות, ואף הוא הביט להם בפנים שוחקות. ואני משהבם על המראה ואיני מבין מה ענין זה למשפחה עניה זו שהיא ישראלית גמורה בכל פרטיה! סברות רבות והשערות עלו על לבי לישב הדבר, ומפולן נתקבלה לי ביותר השערה זו מסתברא, שביסמארק הוא ובו דבר שכני מתחלה, אבל מיד נתודע לי שטעיתי, כי האשה קראה לפני החדשות בסם וכך אמרה לו בשפה בלולה חציה פולנית וחציה יהודית:

— למה אתה עומד, פאני פרושעקסושווינושיטצסקי? הן פה על מקום איצקי, ואיצקיל ילך וישען שם על הספסל אצל אביו.

— אל נא תדאגי לי, חיה, נשמתי. אני את איצקי יקירי אקח ואושיבנו על ברכי, גם בלעדיו רבו היושבים על הספסל אצל רבי משה בעלך — השיב האיש, בעל השם של רא-אותיות, גם כן אשדודית, חציה יהודית וחציה פולנית. — האם שנתך ערבה לך תחת הספסל, פאני יפת? — הא רבי משה את האיש בשחוק של חבה — לקח טוב נתתי לך, ואתה נאה מקיימו כהלכתו. אשריך בעולם הזה!... מן התחת הבאה אלך אני לגורלי ואשכב תחת הכלים.

— קחני גם אני על ברכיך, רבי יפת! — התחנן לו יענקלי ועלה וישב על ברכיו אצל איצקיל. והאיש חבק את שניהם באהבה.

בתמיה גדולה פערתי פי ונסתכלתי בפני רבי משה, מחריש לדעת פירוש הענין המוזר הזה, והוא הבין את רוחי ויפן אלי ויאמר:

— בן-אדם זה, היושב פה לפניך, פולני הוא מבטן, ומולדתו יר מצער במדינת פולין.

— ולמה זה אתה קורא לו יפת?

— כי שמו פרושעקסושווינושיטצסקי יגרס כחצץ שני. והשנית, שמו יפת נאה לו והוא נאה לשמו בזמן הזה.

"Your explanation, I'm afraid, only confuses me the more. You are like those exegetes who twist their texts to make them the more cryptic to the ordinary man. Tell me your story, please; but let it be a connected account, and not cut up in bits and snippets."

"Not cut up! I am a tailor by trade, and the tailor's way is to stitch the pieces of his cloth together with a needle. But when he has to deal with words, he cuts up the seams of the narrative, patches on digressions, and tears his story into remnants. All the same, I shall try, so far as I am able, to do as you ask But I have forgotten my manners. Let me say first, in common politeness, *Sholom Aleichem*, my dear sir, and may I have the pleasure of knowing your name?"

Reb Moshe greeted me, after the fashion of our people, by rising a little from his seat, and I returned his greeting (doing my best to budge myself likewise) and informed him of my name and occupation.

II

Moshe the Tailor was by nature one of those "happy paupers" of whom we have many in our midst. Poverty, it seems, is unable to break their spirit; and its train of afflictions does not lead them to rail, like melancholiacs, at the ways of the world. The notion is fixed in their minds that they have received their deserts, and that it is their inexorable lot to pass their years in squalor and privation: therefore it is not for them to desire, or even to depict in their fancy, those pleasures of life which were created for their more fortunate superiors. They bow their heads submissively before storms, and when they recount their troubles, they spice the story with a touch of humor, and seem to deride even themselves.

"I take it," Reb Moshe began, "that you are not contemplating any marriage negotiations so there is no need for me to trace my pedigree back to Father Abraham, or to relate the entire history of my life since the day I was born. It is enough to say that my story is a familiar one, and repeats the experience of our race. So I shall pass over many things which may be taken for granted and avoid all needless ornamentation.

"I was born in Lithuania. As a young man I migrated to Prussia, where for many years I supported myself and my wife, who is also a Lithuanian, together with our children, by the work of my trade. All this time I and my family were Jews. I plied my needle and we ate our bread without fear. True it is that the title 'Jew' brought me no great honors, and did not raise me to the rank of princes and peers. Yet it was not exactly held to be a crime, and did not prevent me from earning a living of sorts"

"What is all this?" I cried in dismay. "Do you mean that now you are *not* a Jew?"

"I am a Jew no longer, for there are no Jews left anymore," answered the tailor with a smile. "It seems you do not know what age we are living in."

"How can I fail to know? Look, here is my calendar, which I have had printed at my own initiative and cost. Today is Wednesday, **this week's portion of the Law is about Korah**, it is the year five thousand six hundred and forty—by the full reckoning." I recounted the number of years and days back to the creation of the world in a high voice and all in one breath. And taking out one of the little calendars I carry in my breast pocket, I flourished it in front of Reb Moshe, implying by this that I could sell him a copy.

"But the Germans think otherwise," said Reb Moshe quietly. "The Germans, who perform miracles of science, have turned the clock back a thousand generations, so that all of us at this day are living in the time of the Flood. Nowadays they call the Jew "Shem," and the Gentile "Japheth." With the return of Shem and Japheth the customs of that far-off age have returned too, and the earth is filled with violence. The non-Semites are hostile toward the Semites; they discover imaginary wrongs, and in particular—do you know what?—in the matter of eating and drinking! For in this the Semites behave like other human beings, and such conduct is regarded as tantamount to treason and theft. Others find fault with the sons of Shem because they reproduce their kind—if you will pardon the phrase—like other men. At first these reactionaries were derided by

— בפירושוך אתה מוסיף לבלבל את מוהי, כמפרשי ספרי הקדמונים, שבדבריהם הם מעוותים הכתובים התמוהים ומרחיקים אותם עוד יותר משכל האדם. ספר נא, אם ברצונך, את מעשיך, ויהיו דבריך ברורים ולא מקוטעים.

— לא מקוטעים! אני הלא חייט אני. ומדרך החייט כשיעמול במחטו הוא מאחה את קרעי הבגד, וכשיעמול בלשונו הוא להפך, מפריד בין הדבקים, צובר הערות על הערות ועושה את ספורו קרעים-קרעים. ואף על פי כן אתאמץ כפי יכולתי לעשות רצונך. — אבל דרך-ארוך קודם לכל, ברב דברים שכחתי נימוס העולם — שלום עליכם, רבי יהודי, מה שמך?
רבי משה נתן לי שלום, כמנהג ישראל, עומד מעט ממקומו, ואף אני החזרתי לו שלום, מתאמץ ומזיז עצמי, מפני הכבוד, ממקום מושבי, ונודעתי לו בשמי ובדרך פרנסתי.

ב

משה החייט היה מטבעו בכלל מין "האביונים השמחים" בישראל, שאין העניות שולטת בהם, כפי הנראה, לדכא את רוחם, והתלאות והפגעים, הבאים להם בעקבה, אינם מעבירים אותם על דעתם, להתאונן על מנהגו של עולם, כבעלי המרה-השחורה. כבר נקבע בלבם של האביונים האלה, שכך מגיע להם בעולמם וכך גורלם לחיות חיי צער בעוני וחוסר-כל, ואין להם שום זכות אפילו להתאונן תאוה ולצייר בדמיונם השגת איזו מתענוגי העולם הזה — כל אלה לא נבראו בשבילם, אלא בשביל אותם המאושרים, בני-העליה. אם נחשול של צרה עומד עליהם בעולם ים זועף, מרכינים ראשם ואינם מתרעמים, וכשמספרים את צרותיהם הם מבסמים לפעמים ספורם במילתא דבדיחותא ומהתלים גם בהם בעצמם. — לפי ראות עיני — פתח רבי משה החייט ואמר — אין בדעתך, רבי מנדלי, להתחתן עמי, ולפיכך אין צורך בדבר להתחיל ספר יחסי מן אברהם אבינו ולפרט לך ענינים רבים בימי חיי מיום הולדתי ועד הנה. די לו לספורי, שתוכנו ישן וירושא הוא לזרע יעקב מדור לדור, אם יהיה "תפור בתפירות של שבת" בלי יפוי והרחבת דברים. ובכן ושריות שותא: אני מבני ליטא, שנדד בנעוריו לארץ פרוסיה והתפרנס שם שנים הרבה ממחטו, הוא ואשתו הליטאית ובניו ובנותיו, היושבים עמך בזה, כל זמן שאני ובני-ביתי היינו יהודים, עסקתי באומנותי בלא פחד ונאכל לחם. אמת, השם יהודי לא הנחילני כבוד גדול וזכיות מרובות ולא העמידני על מדרגה אחת עם נסיכים ורוזני-ארץ, על כל פנים לא היה נחשב לי לעון פלילי והנחוני להיות ברוחק.

— והיאך! — קראתי בתמהון לבב, וכי עכשו אין אתה יהודי?

— עכשו לא עוד יהודי אני ואין עוד בכלל יהודים בארץ — ענני החייט בשחוק — כפי הנראה אינך יודע הזמן, שאנחנו חיים בו היום.

— אני איני יודע!... הרי לפניך זה הלוח שלי, הנדפס בהשתדלותי ועל חשבונני. היום יום ד', פרשה קרה, שנת המשת אלפים שב מאות ארבעים... לפ"ג — ספרתי מספר השנים והימים לבריאת-העולם בקול רם ובנשימה אחת, מוציא אחד מהלוחות הקטנים, שהיו מונחים בחיקי, מגביה אותו ומראה הכתב לעיני משה, ומתכוין בזה אגב גם לשם מודעה למען ידעו שיש אצלי לוח השנה למכירה.

— ולפי האשכנזים לא כן הוא — אמר רבי משה בנחת ומתינות — האשכנזים, הממצאים נפלאות בחקירותיהם, החזירו אופן הזמן אחורנית לאלף דור והרי אנו חיים היום כלנו בזמן המבול. ליהודי יקראו היום "שם" ולשאינו-יהודי יפת. באו שם ויפת, באו גם מנהגי הדור הישן ההוא ומלאה שמה הארץ חמס. בני בלי-שם צוררים לבני-שם בנכליהם על דבר אשמות מדומות, ועיקר הדבר, הידעת על מה? על דבר מאכל ומשתה, שהם אוכלים ושותים כבני-אדם, וזה אשם גולות, אשם מעילות בעיניהם! ויש יחשבו לבני-שם עון גם זאת, שהם פרים ורבים, במחילת כבודך, כבני-אדם. מתחלה

their neighbors, and held to be madmen, but the madder they became, the more followers they found, until this lunacy struck root in the minds of people and rulers alike, and seemed to be a right and proper attitude. As the animosity spread, many hardships befell us daily, until their great Count Bismarck arose and decreed the expulsion of all the sons of Shem who were not of German nationality. And so thousands of unfortunate people were deprived of their living and turned into a helpless rabble. As for my dear Yankele," he ended with a bitter smile, "this stubborn child refuses to obey the decrees of his rulers. He is hungry, so he will cry for bread. He has a stomach and wants to fill it—the wicked rebel!"

"So now you have come from Prussia?" I asked.

"It is nine months since we left Prussia, just as it is nine months since this child of our old age was born," he replied, pointing to the baby asleep in his mother's lap. "When the police came to expel us, my wife Chaya was brought to bed of our Leiserke here. They informed me that I was required to leave the state at once. I told them that my wife was in childbirth, and I begged them to grant us three months' stay until she had recovered and the summer season had come round. But the police gave me visible proofs—using the strong arm of the law, not to mention its fists—that the exigency of driving Jews across the frontier is so great that it takes precedence over care for human life, and that even to be naked and barefoot in the rain, to be dangerously ill or on the point of death, does not exempt one from this decree. When I saw that my plea was rejected and they had the law on their side, I took my staff in my hand, slung my knapsack over my shoulder, and we all went forth, on a cold day of falling snow. Thus we left the town I had lived in from the time of my youth until now when I am in the years of decline. The police escorted us with a guard of honor for we Israelites are, after all, the sons of kings!"

"And so," he went on, "Reb Moshe the Tailor and his family went on their travels, from town to town, through all the lands of the Exile. Our clothes wore out, we were left without money or possessions, there was not a coin in our pockets save what came to us in the way of charity from our own people. But unfortunately our Jewish poor, who wander in search of bread, are all too numerous. They come from all points of the compass, from Prussia and Yemen, from Persia and Morocco, and thron the gates of the charitable, so that there are not enough alms to go round, and the local poor must have priority over strangers. Thus we wandered long, I and my dependents, exhausting ourselves in the search for a resting place but finding none. And at this time I have come from Galicia."

Profoundly affected by this story, I sat staring at the floor and could think of no word to reply. But as I sighed to myself at the fate of our homeless people, the infant Leiserke awoke from sleep, and raised his voice in loud lament. For me, his weeping made up a dirge on the misfortunes he had brought forth with him from the womb, on the poverty that preceded his birth, and on the world from which he had been exiled even before his eyes had beheld it. His wails mounted into a crescendo of accusation, directed against this world that had embittered his life from the hour when he first saw daylight, and had deprived him even of the allotted period of rest in his mother's body that is the natural right of all creatures. His mother rocked and caressed him, beguiling him with false promises of sweets and all manner of good things in time to come, but he complained the more loudly, as if to prevail over her blandishments, crying, so it seemed to me: *Woe is my lot that you have borne me, O my mother, to see toil and sorrow, and to waste away my days in the vain hope of promises and pledges!* His father, too, in his ironic way, sought to console the child. "Put your finger in your mouth and suck it," he said. "It is not for Jews to complain, my dear Leiserke, nor to make their voices heard, even if their bellies are empty and their flesh grieves them. If they do, a great bear will come and gather them into his sack." But the little Jew, Leiserke, only grew more indignant; he kicked out angrily, waved his fists and glared wrathfully at his father, as if to reply: *Wretched beggar and sycophant that you are, father of mine! Why did you beget a luckless soul like me, with as many sorrows as the hours of my life—with as many doors for you and me to knock on in our exile as there are hairs to my head!* Thus Reb Moshe and the infant Leiserke answered one another, while the

היו הולכי אחורנית האלה ללעג וקלס לסביבותיהם ונחשבו למשוגעים, אבל משהרבו להשתגע יום ויום ונוספו עליהם משוגעים חדשים לבקרים, נקבעה משוגתם בלבבות העם וקציניו כדבר ברור ונכון — ורבה המשטמה. צרות רבות ותלאות תכפו עלינו בכל יום, עד שקם הרוזן הגדול שם וביסמארק שמו, וגזר גירוש על בני שם הגרים, ובכן נכרת אוכל מפי אלפי נפשות אומללות וכלנו כצאן תעינו איש לדרכו. ויענקלי בחירי ומחמדי — הפסיק החייט את שיחתו בשחוק מר — ויענקלי זה, בן סורר ומורה, אינו רוצה לקיים מה שגזר מנהיגי הדור, רעב הוא ויצעק ללחם, קיבה לו ומבקש למלאות בטנו... הוי בן געות המרדות!

— ועתה ממדינת פרוסיה אתה בא? — שאלתי את רבי משה ורחמי נכמרו עליו ועל בניו האומללים.

— הימים אשר עזבנו את ארץ פרוסיה — תשעה חדשים, כימי בן-זקונים זה — השיב רבי משה, מראה באצבעו על התינוק, הנרדם בחיק אמו — כשבאו השוטרים לקחת אותנו ולהוציאנו מן המקום, באותה שעה היתה חיה אשתי מוטלת על המטה עם ליזרקי זה הקטן, אשר ילדה למזל-טוב. הם בשרו אותי, שאני מתבקש לצאת לאלתר חוץ למדינה, ואני מצדי בשרתי אותם, כי נולד לי בן זכר ואשתי יולדת. ועמדתי לפניהם בתפלה ובתחנונים להמתין לי כמשלוש חדשים עד שתחלם זוגתי וימות-החמה יגיעו. ויוכיחו לי השוטרים במופתים מוחשיים — בזרוע כחם ובת בונת כפיהם, כי גדולה היא מצות הוצאת היהודי מחוץ לתחום, שדוחה פקודת-נפש, ואפילו ערומים ויחפים בימות-הגשמים, ושכיב-מרע וחולים שגוססים, אינם פטורים ממצוה זו, שהזמן גרמא. וכיון שראיתי, שאין תפילתי מתקבלת והדין עמם, מיד לקחתי מקלי בידי ותרמילי על שכמי ואת אשתי ובני הערומים, והלכתי אתם ביום קרה וצינת-שלג לצאת מן העיר, שהייתי דר בה מנעורי ועד עת זקנה ככלות כחי, והשוטרים הולכים עמנו לשלחנו בכבוד, כי ישראל סוף סוף בני מלכים הם! ... ובכן — הוסיף לספר בשחוק מכאיב לב — ויסעו בני רבי משה החייט למסעיהם ויתהלכו מעיר לעיר בשבע ועשרים ומאה מדינה! שמלחנו בלחה מעלינו, מכל נשארנו ערומים והכים ריק, אין פרוטה, בלתי אל ישראל בני רחמנים עינינו. אבל מרובים עניי עמנו הנודדים ללחם במרחק ארץ, הגה אלה מצפון יבואו ומפרוסיה כמנוה, אלה מתים ואלה מארץ מארוקה ופרס, כלם הזורים על פתחי גדיבים ומבקשים חסד ורחמים, ויד הנדיבים תקצר לתת לכל איש ואיש די פרנסתו, ולא עוד אלא שלא יהדל אביון גם במקומות, ועניי עירך קודמין. ימים רבים שבעתי נדודים אני וביתי ועניתי בדרך כחי, לבקש מקום לי ולביתי — ומנוחה לא מצאתי. ועתה מגאליציה באתי.

כמהט בבשר החי היה לי הספור הזה, ומרוב כאבי נתתי פני ארצה ונאלמתי. ועוד אני נאנח ודואג לעניי עמי המרודים — וקול ליזרקי נשמע ברמה בהקיצו משנתו, בוכה ומבכה את נפשי עמו. בקול בכיו נשמע לי קינה על צרותיו, כאלו הוא מקונן ווי על שברו ומזלו הרע, אשר אך יצא מרחם קדמוהו ימי עוני ונתהייב חובת גלות, וכקורא תגר על כל העולם, שמשעה שפקח עיניו מררו את חייו ומתבל נדוהו, ולא נתנהו לחיות ימים מספר תחת אמו במנוחה, כמשפט הולד בכל בעלי-החיים. אמו חובקת אותו, מגפפתו ומנענעתו, מערמת לו ומבטיחתו מיני מתיקה וכל טוב לעתיד לבוא, והוא צועק ומילל, כאלו יתעורר עליה בתלונתו: אוי לי אמי כי ילדתיני לראות עמל ויגון ולכלות בהבטחות ויעודים טובים ימי! גם אביו מפיססו בדברי נחמה והתול כאחד: "שים אצבעך לתוך פיך, לחך אותה ודום, פרי בטני חטאת נפשי! אל ליהודי, לייזרקי, אל ליהודי להתאונן ולהשמיע בחוץ קולו, אם כי בטנו תחסר ובשרו עליו יכאב, פן יפגענו דוב משחית ויאספהו באמתחתו" — וליזרקי, זה היהודי הקטן, ימרר בבכי עוד יותר, בועט ברגליו, מנענע בידי ולוטש עין ימינו בועם לאביו יולדו, כמתרעם ואומר: הוי, עני ואביון, מלחך פינכא! למה הבאת לעולם נפש אומללה כמוני, שמספר שעות ימי חיי הן צרותי, ומספר שערות ראשי היו הפתחים, שחורת עליהם אני ואתה בגלותי. משה ידבר וליזרקי יעננו בקול, האם נאנחה ובתולותיה נוגות ואני מר לי, עד שקם הפולני הזה ולקח את התינוק על זרועותיו, מגפפו ומשחק בו — וישתוק לייזרקי מזעפו.

mother sighed, the daughters grieved, and I pondered bitterly until the Pole stood up and took the child in his arms. He caressed him, dandled him, and Leiserke at last grew quiet.

With mounting curiosity, I turned to Reb Moshe:

"Tell me please, who is this Pole, and what have you to do with one another?"

"He is an old disciple of mine—not in the tailor's art, for he is a cobbler by trade—but in the art of being a Jew. Have a little patience," he added, noting my surprise, "for I will explain everything."

"This Polish cobbler and I lived for many years in the same town in Prussia. Each of us practiced his trade, and we were at peace with one another. On holidays we used to drink together in the tavern, and ask each other's advice about our problems and those of our fellow workers. In times of need we would help each other, in a brotherly way. True, we used to have our disagreements now and then, as people do, and especially would we dispute about matters of religion. He would take sides for his own faith, I for mine, and each of us would quote chapter and verse for his opinions. He would never allow me to say a word against pigs—naturally, I find them abominable—but he would act as devil's advocate, praising these animals and telling me how good they were to eat. I, for my part, would spit in disgust and retort that they were such ugly, nauseating brutes, that nothing could make them any better, not even the butcher's knife. That is how we used to carry on with each other, but always the argument would end with a 'Well, let's leave it at that,' and we would part as friends."

"He told me once that he thought the Jewish way of cooking fish and making puddings was better than theirs. He also thought that our Jewish girls were prettier and more attractive than those of his own people. And he said quite emphatically, that as far as he was concerned, he saw nothing wrong with the Jews being given a small share of the next world for themselves to which I answered, just as generously, that I would not put any obstacle in the way of Gentiles eating pork, if they wanted to, and was ready on my side to rail off a corner of the lower paradise for good *goyim*. In fact, since we were both in a mood for concessions, I went so far as to say that I would let them have all *this* world as well—on condition only that they set apart a small share of it for us. So we stayed on good terms, and drank a toast to our friendship, he filling his glass and crossing himself over his heart, and I filling mine and saying the blessing for ale—while we both put the drink down in one draught."

"So it was in those days. But when they brought back the times of the Flood, and chaos returned to the world, human nature changed also. Friends became estranged, and my old comrade's bearing toward me was not as it had been. If he chanced to see me in the marketplace, he would behave like a stranger, neither greeting me nor returning my greeting to him. He no longer drank with me in the tavern, but each of us would choose his own corner. The time came when I saw him there with a set of men who were abusing the Jews in loud voices with the object of baiting me. I let them rage on as if I had heard nothing and when they realized that I was ignoring them and treating them like the stupid cattle that they were, their anger blazed up. They began aiming personal remarks in my direction, they insulted me in their drinking songs, at last they laid hands on me and shouted at me to clear out. At this point the innkeeper came up and with cunning excuses to save his face, expelled me without too much loss of dignity. So I went out, sick at heart."

"This experience was mental torture for days after, and in my bitterness I would dispute with God. 'God of heaven,' I would say, 'Thou who hast chosen us from all peoples, and cherished us, why have I and Thy people Israel come to this degradation and shame? If such is the portion of those whom Thou lovest, would then that Thou hadst *not* loved us, and hadst *not* desired us above all other nations. It is said, indeed, that the Creator, blessed be He, will reward all mankind according to their deserts. But I find no comfort in this. For what profit is it to me, Moshe the Tailor—the son of Thy people—whose days are brief and full of sorrow—whose soul

וכפי שאני מוסיף ומשתתף בצערה של המשפחה האומללה הזו, תשוקתי לדעת קורותיה הולכת ומתגברת בי, ופניתי אל משה החייט בבקשתי ואמרתי לו:

— הבינני נא לדעת טיבו של פולני זה, ומה לך ולו?

— פולני זה תלמיד ותיק הוא לי, לא תלמידי באומנותי, אני הלא הייט אני והוא סנדלר, אלא תלמידי בהיהדות. המתן לי מעט — אמר רבי משה אלי, כשראה אותי משתומם על דבריו האלה — המתן לי, רבי מנדלי, ואפרש לך את דברי כראוי. אני והפולני הזה היינו דרים שנים הרבה בעיר אחת, שם במדינת פרוסיה, עוסקים איש במלאכתו ושלים בינינו. ביומא דפגרא היינו מודמנים לפונדק אחד לשנות שכי בהענוגים, והתיעצנו בחבה ורעות על אודות צרכי עצמנו וצרכי הרבים בחברת הפועלים. ובשעת הדחק היה אחד גומל חסד להברו כאנשים אחים. אמת, פעמים היתה מחלוקת בינינו, כבנוהג שבעולם, וביותר היינו מתוכחים בדבר הדתות. הוא משבח את דתו, ואני משבח את דתי, הוא מביא ראיות מספריהם, ואני להבדיל, מספרינו, הוא תובע עלבון החזיר ממני, מפני מה אשקצנו, וכמלאך מליץ יגיד עליו שבחו כי בשרו טוב למאכל, ואני רוקק וצוח, כמה מכוערת היא הבריה השפלה והמזוהמת הזו, ולהחזיר אין שום תקנה אפילו סכין. זה בכך וזה בכך, אבל הויכוח נגמר תמיד ב"כייטובי" ונתפשרנו זה עם זה בשלום. הוא הודה לי על הדגים ועל הלפת, שדרך בשולם אצל היהודים יותר טוב ומשובח, והודה לי גם על בנות ישראל, שיפות הן ונחמדות מאד, ובפירוש אמר שמצדו אינו מקפיד אם גם לישראל יהיה חלק לעולם הבא, וכנגד זה התנהגתי אף אני מצדי במדת החסד וההתרחות להם בשר החזיר, ויחדתי מחיצה קטנה לחסידי אומות העולם שם בג'עדין התחתון, ומה הוא וותרן אף אני וותרן, ובפת מלא גליתי דעתי, שלא איכפת לי אם יש להם עולם הזה אם אך גם לנו יתנו חלק בתוכם. רוח שנינו היתה גוהה זה מזה וחזקנו ברית שלומנו על גביעי שכר. הוא מגביה כוסו ומצליב באצבעו על לבו, כדרכו, ואני מגביה כוסי ומברך "שהכל", כדרכי, ושותים את השכר בגמיאה אחת. ככה היה דרך חיינו כל הימים. אלא משנשתנה עלינו הזמן לדור המבול ובאה אנדרולמוסיה בעולם, גשתנה גם רוח בני אדם וקרובים נעשו רחוקים. ראיתי את פני רעי וחברי זה והנה איננו לי כתמול שלשום. אם פגע בי בשוק התנכר לי ולא ברכני בשלום וכי ברכתיו אני לא ענני, ובבית המרנוח לא היה עוד שותה עמי כבתחלה, אלא הוא יושב בזוית זו ושותה, ואני יושב בדד בזוית זו ושותה. פעם אחת נודמנתי לפונדקו ומצאתיו בחברת בני-אדם שהיו מסובים שם ומספרים בגנותם של היהודים בקול רם, להקניטני. שאון צוררינו עלה באוני ואהיה כאיש לא שומע. וכשראו שאני שותק ומסיח דעתי מהם ומהמונם כאלו בטלתיים בלבי וכבהמות נדמו בעיני, בערה כאש המתם והתחילו להטיח דברים כלפי כבודי ולנאצני בנגינות שותי שכר, והיו מקעיסים ובאים עד שהחזיקו בי וצא צא קראו לי! ולקול המולה בא הפונדקי ויגרשני בדרך כבוד, בהתנצלות של ערמה, ויצאתי בפחיתגפס.

המאורע הזה היה מנקר ימים רבים כיתושו של טיטוס את מוחי וממרר את הוי, והתוכחתי עם רבוני בקרב לבי: — אי שמים! אתה שבחרתנו מכל העמים ואהבת אותנו, מפני מה באתי אני ועמך ישראל לידי בושח וכלמה זו? אם כך מניח להם לאהוביך, הלואי שלא אהבת אותנו ולא רצית בנו יותר מכל האומות. ודברי נחמה זו, שהבורא יתברך שמו שלום לבני-אדם בעתיד כמעשיהם, אך תנחומות-שוא הם. כי כשה בצע לי, משה החייט, בן אמתך דוואסיה קצר-ימים ושבע-ימים זנפשי כעפר לבני נבל תמיד, אם אתה, האל הנאמן, תפקד לעתיד לבוא את בני-בני בדבר ישועה ורהמים? ומה יאשמו גם בני הנבלים בדרך אחרון, שתפקוד עליהם עון אבותם?

is trodden down like dust under the feet of the impious—if, at some date in the far-off future, Thou wilt keep faith with my sons' sons and work their salvation? And what if, at the end of days, the descendants of the impious receive the punishment that their forefathers deserved? Then neither the oppressors nor the oppressed will have received their due. The former will not have been punished, nor the latter rewarded, and what purpose is served by settling accounts, when neither debtor nor creditor remain alive? Yes, indeed I sinned greatly in these thoughts, and even at the time I feared them, for they were nothing but the promptings of evil, and blasphemy and defiance against the heavens. But all my efforts to suppress them were useless, for they rose up of their own accord, against my conscious will.

"Once I was walking in one of the streets of our town, very low in spirits, for hardships were accumulating, and for lack of customers my livelihood was dwindling away—when suddenly I saw my old companion coming toward me. His head was in the air, his moustache was waxed proudly, and there was a look of scorn on his face. By some impulse, as if the devil had prompted me, I stood in his way, and humbly greeted him, as if nothing had happened.

"Nowadays there is no getting away from these nuisances!" he replied provocatively, meaning to insult both me and my people at the same time.

"Panie Przeczszwinczicki!" I said imploringly. "What harm do you find in me, that you have become a stranger?"

"What creature is this?" he cried angrily, and averted his glance. I realized from this curt reply what hatred he nursed in his heart, to the point where he could turn his eyes away from his fellow-man and refuse to acknowledge a friend. Nevertheless I made yet another attempt.

"Don't you recognize me, your true old friend and comrade? Again I ask you, what harm have I done? How have I sinned?"

"You are tainted with the sin of your nation for they are always robbing and plundering people!"

"Whom have I robbed? And whom have I oppressed? Don't you know full well that I have no property, and no money, and if you were to search my house from floor to ceiling, what would you find, but a few threadbare bits of bedding, a table, and two or three rickety chairs that still, by some miracle, stand on their legs? You should know better than anyone how poorly I live; how the potatoes cooked by my wife Chaya, God bless her, are the only dish to be seen on my table, and that is as much as I have got from all my labor. Do I have to tell you that I am a workingman, and toil away at my trade by day and night?"

"I know that well enough!" he answered scornfully. "That's exactly the point—that you toil at your trade by day and night! It's your work that takes work away from us. So all your labor is to cause other people loss."

"My trade and yours are completely different," I said in self-justification. "I work with a needle and you with an awl, and nobody else has lost anything on my account, either, for I am, thank God, a first-class tailor—you yourself have paid me all sorts of compliments about the trousers I made you. The chief thing is that I don't put up my charges like others in the trade. Now look here," I said with a friendly smile, "stop being foolish. Come to my place and we'll have potatoes and fried onions again, as my wife Chaya knows how to cook them . . . I see that your trousers are torn. They've done you good service for something like three years . . . And the shoes I'm wearing are down at heel and fairly ask to be mended. Can't you see that we need one another? But if we helped each other, then I would patch your trousers, and you would repair my shoes, so each would be the gainer."

"Like a man whose objections have all been met, my companion stood silent and bewildered. I could see from his face that he was inwardly considering what to do next, and judging that this was the right moment to win him over, I went on:

"Yes indeed, Panie . . . you are not as simple as you look, and in your heart, I'm sure, you think other than what you say aloud. You have been playing the fool too long, brother. Now tomorrow happens to be Friday, so what about your coming over for the Sabbath evening, and enjoying some good fish with us?"

"You wouldn't touch my pork, would you? So you can keep your rotten fish!" he retorted, flushing in anger.

הרי העושים והעשוקים הם בעצמם לא קבלו גמולם, אלה לא נענשו ואלה לא באו על שכרם. ומה מועיל הגמול בשעה שהזכאי והחייב אינם עוד בעולם? — אמנם חטאתי, כזאת וכזאת הייתי מהרהר בלבי, פחדתי בעצמי מהרהורים האלו, שאינם אלא דבר יצר-הרע והירוף וגידוף כלפי שמיא, וכל השתדלותי להפטר מהם לא הועילה לי, כי עלו על לבי מאליהם שלא ברצוני ושלא מדעת עצמי.

פעם אחת הלכתי ברחובה של עיר מר בחמת-רוחי. באותה שעה תלאות עברו ראשי, פרנסתי נתמעטה מבלי עבודה והייתי שפל בעיני ונכנע מאד — והנה דודי זה לקראתי, מרים ראש ומחליק את שפמו בגאווה ומביט עלי בחרפה ובוה. ופתאום ואני בא ועומד אצלו, כאלו הדפני שד, ובלב נשבר ורוח נמוכה שאלתי בשלומי, כמעט שלא מדעתי.

— היום אין דרך לעבור מפני המזיקין והפגעים הרעים האלה! — ענה דודי עזות, מתכוון לזרוק מרה בי ובעמנו בדבריו השנונים.

— פאני פרזשעקסזשווינזשצסקי! — דברתי תחנונים — מה מצאת בי פָּנִי, כי רהקת מעלי?

— מה הוא זה? — קרא בגובה-אפו ועיניו השע מהביט לי, מתשובתו הקצרה הזו למדתי כמה שנאתו של זה כבושה עמוק בלבו, עד שאומר לאיש בריתי לא ראיתיו ואת מכירו לא הכיר. ואף-על-פי-כן נסיתי עוד דבר אליו:

— האותי לא תכיר?! אותי, את חברך הנאמן ומכירך מימים רבים! עוד הפעם אשאלך, מה פשעי ומה חטאתי? — מִפְּשַׁע עִמָּךְ נִגַּע לְךָ... זה דרככם מעולם להונות וללטטם את הבריות.

— את מי גולתי ואת מי עשקתי? אתה הלא ידעת, כי הון ועושר אין לי, וכי תמשש את כל כלי מה תמצא מכל כלי ביתי? כרים וכסתות בלים, שלחן ושנים-שלשה ספסלים, העומדים בנס על רגליהם וחושבים בכל רגע להשבר; ומי כמוך יודע כי חיי צער אחיה, ובולבוסין, שחיה זוגתי מבשלת בכבודה ובעצמה, זה מאכל שלחני תמיה, וזה חלקי מכל עמלי ויגיעי-כפי — ואתה הלא ידעת כי בעל-מלאכה אני ובאומנותי אני עמל יומם ולילה.

— ידעתי, ידעתי! — השיב בלעג ובוז — זו רעתך, שבאומנותך אתה עמל יומם ולילה. ביגיעי-כפיך אתה מחסר יגיעי-כפינו, ובעמלך אתה מפסיד לאחרים.

— אומנותי ואומנותך שונות זו מזו — התנצלתי לפניו — אני מלאכתי במחט ואתה מלאכתך במרצע, ולאחרים לא הפסדתי, כי בקי אני, ברוך השם, בהלכות התפירה, ובעצמך הלא נתת לי תשואות-הן על המכנסים, שתפרתי בשבילך. והעיקר הוא, שאיני מרבה מעולם בשכר מלאכתי, כאותם מבעלי אומנותי, שמעני נא — סיימתי בשחוק של חבה — אל תהי סכל ובוא אלי ונאכל כקדם בולבוסין מטוגנים בבצלים, שתבשל לנו חיה זוגתי על פי דרכה. רואה אני שהמכנסים שלך קרועים, הן זה כשלש שנים הם עובדים אותך באמונה, וראה כי גם הנעלים ברגלי בלו מרוב ימים ומבקשות תיקון, שמע מינה, שאנחנו מצטרפים זה לזה וזיווגנו מן השמים. ואם-כן, הלא מוטב שנשב יחד בשלום ואיש יהא עוזר בנגד חברו: אני אניח טלאי על המכנסים שלך, ואתה תניח טלאי על הנעלים שלי, ובאופן זה נפנה זה מזה וייטב לשנינו... כאיש שנסתתמו טענותיו עמד חברי זה, נבוך ומחריש על מקומו, ופניו העידו בו, שהוא נמלך בדעתו מה לעשות. וחשבתי השעה הזאת לשעת רצון, להטות לבבו אלי בדברים רכים, ואמרתי אליו:

— הרי באמת, פאני, פאני... אינך שוטה, כמו שאתה נראה לעינינו, ולכך לא כן ידמה מה שפיך מדבר... רב לך, אחי, להשתובב ולהשתגע. הנה ערב שבת מחר, שמעני ובוא אלי ואכבדך בדגים.

— שקץ הם לי דגים של זה, שמשקץ את חזירי! — נתן עלי בקולו, ופניו אדמו מדם.

"So it's the pork you want to pick a quarrel about!" I cried, perceiving what was at the root of his fanatical hatred. 'Just because I won't defile myself with what is forbidden me by my faith, you are ready to persecute me and destroy me! Well, well, I shall only say that I can't understand you, for you are acting like a lunatic. Tell me the truth, Panie: Are you quite sound in body and mind?'

"My companion's only response to this question was to thrust out his hard fist—and in a flash he had slipped away out of sight.

"From that time on I did not see him again. But from what I heard, he was one of the rioters in the city of Stettin, when they burned the synagogue there, and he took part in that exploit."

III

While Reb Moshe was telling his story, his grown-up daughter would sigh from time to time and tremble convulsively. Suddenly her face turned white. She got up from her seat and went to the door of the compartment for air. Her mother followed her, with tears in her eyes, while the father's face clouded over and he became silent. Sensing after a while that some explanation was called for, he leaned forward and whispered to me. It appeared that his eldest daughter, named Breindl, was betrothed to an admirable young man who was a carpenter's apprentice in the Prussian town where they used to live. This young man loved her dearly, and she returned his love with all her heart. Accordingly Reb Moshe in his capacity as father had promised a dowry of two hundred silver marks, to be paid in cash before the nuptials to his future son-in-law, Zelig. The young man would thus have the means to fit up a workshop with the tools of his trade. The date of the wedding was provisionally fixed for such time as his apprenticeship would come to an end and he would qualify for a diploma from his master. Anxiously these lovers waited for the arrival of their wedding day, and only three months lay between them and their happiness, when the decree of banishment was promulgated. According to its provisions, Reb Moshe and the members of his household went into exile, and the lovers were parted.

"This is the worst burden I have to bear," the father concluded sadly. "My feelings for my daughter are such that I would give my life for her happiness. What a calamity it is, Reb Mendele, that I must watch her grieving day and night for her lover! The whole world has grown dark for her."

So now I understood why this girl had sighed and trembled while Reb Moshe was recounting their experiences; and I could have wept, myself, in sheer compassion.

The train stopped at a small station on the way. The Pole took up the jugs that were under the seat, and raced off to draw water from the pump. He quickly returned, and passed the jug round, first to Breindl, then to Leiserke, and then to the rest of the children, so that they all were able to refresh themselves. I felt a strong impulse to thank him for this, and was all the more desirous of an explanation to the whole enigma. How came this man to attach himself to Reb Moshe and his family, after all that had passed between them?

Almost as soon as the train began to move again, the tailor made a gesture dismissing, as it were, the sorrows of his mind, and went on again with his story, telling it in his usual ironic fashion.

"It was once upon a time, in Galicia. I was wandering by night in the street of a small town there when I came upon a tavern, a dim tumble-down place whose lamp did not serve to light up the ends of the room. As I entered I glimpsed the shapes of men scuffling in a dark corner, and heard the voices of a man and a woman yelling curses and abuse. The person they were insulting lay on the floor, begging for mercy and crying: 'Have pity on me! You are human beings too! Hunger and thirst drove me to it, and that's why I ate your bread and drank your wine, though I haven't a penny in my pocket.' But his enemies kept up their abuse, and threatened to tear the clothes from his back and the cap off his head by way of compensation. I perceived that this cruel pair were the innkeeper and his wife, and that all their rage was because a man had not the money to pay for his meal. Familiar, as a Jew, with every aspect of poverty and hunger, I sympathized with this poor wretch and came forward to rescue him. I entreated the keepers of the tavern to

— האתה תריב להחזיר?! — אמרתי אליו, בראותי מה שורש שנאתו וחמת הקנאות הזו — וכי בעבור זה, שאיני מתגאל במה שדתי אוסרתו, תרדפני באף ותאמר לה שמי דני? בחיך! שאיני מבין אותך ואת שיחך עתה בזמן הזה, כי בשגעון תנהג. הגידה נא לי, פאני... האם בריא אתה בגופך ונפשך?...

על השאלה הזאת נעניתי במתנת ידו החזקה של חברי זה ואגרופו הקשה, וכהרף-עין — ודודי המק עבר ואיננו!

מהעת ההיא לא ראיתיו עוד, וכפי ששמעתי היה גם הוא בין הפורעים פרעות בעיר שטעטין, כששרפו בית-הכנסת שם, ובבוהו שלח ידו.

ג

בהמשך ספורו של רבי משה החייט היתה בתו הבוגרת נאנחה ומודעזעת לפעמים בכל אבריה. ופתאם הלבינו פניה כסיד ותקם מעל מקומה ותלך ותעמוד בפתח העגלה לשאוף רוח. אחריה ראש הניעה האם הרחמניה בנפש מרה ודמעות נזלו על לחייה, ופני משה התקדרו בענן של תוגה וידום. הבינותי כי בצרה גדולה הם וצרת הבת היא. וכיון שנתקררה מעט רוחו של משה והרגיש בי, שאני מבקש פשר דבר זה, גחן ולחש לי, כי בתו זו הבכירה נתארסה לעלם נחמד, שוליא דנגרי בעיר מגוריה, במדינת פרוסיה, הוא יאהבנה כנפשו והיא גם היא אוהבת אותו בכל לבבה. משה, העומד מצד הכלה מרת בריינדל, התחייב נדוניא לבתו מאתים כסף ולסלקם במומנים קודם החתונה להחתן הבחור זליג, בשביל שתהא היכולת בידו להכין לו בית-מלאכה עם כל כלי אומנותו, וזמן החתונה הוגבל למזל-טוב לכשיגמור החתן משך למודו ויקבל סמיכה מאת רבו הנגר. בכליון-עיניים חכו הנאהבים האלה ליום חתונתם, ועוד נשאר להם להמתין ליום שמחת-לבם כשלושה חדשים. ועד שהם מדושני-עונג ומתעלסים באהבים נגורה גורת הגלות —

זיצא משה ובני-ביתו בגולה, והנאהבים והנעיימים נפרדו! — אך זו צרה היא, גדולה מנשוא — סיים האב במר נפש את דבריו — את בתי זו אני אוהב אהבה רבה, והריני מוכן בכל שעה לתת נפשי בעד שלומה וטובתה, ומה גדול עתה שברי, רבי מגדלי, לראות אותה ברע, איך היא יושבת שוממה ומתאבלת בלבה יום ולילה על דודה מחמדה, והעולם חשך בעדה...

הפעם הנה זה ידעתי מפני מה נאנחה הבת ונודעו אבריה, כשהיה האב האומלל מספר את טלטוליו בארץ. יחד נכמרו נחומי עליה, על עלובת נפש זו, ואבקש לבכות.

הסיעה עמדה אצל תחנה קטנה בדרך. הפולני לקח כלי חרס מתחת הספסל וחפו ורץ אל הבאר לשאוב מים, ועד מהרה שב אלינו ויתן כדו אל בריינדל לשתות, וגם את לייזרקי ושאר הילדים השקה, וחחי רווחם. ובגלל הדבר הזה רחש לבי תודה להפולני, ונפשי כלתה מאד לשמוע פתרון החידה הזאת: איך בא זה פתאם ונספח על בני-ביתו של משה אחרי הדברים שהיו ביניהם?! כמעט שזוה הסיעה ממקומה נענע משה בידו נענוע זה, שאדם עושה כשמבטל העצבות בלבו, והתחיל שוב לספר בבדיחות והתולים, כדרכו.

— ובכן ויהי בגאליציה. פעם אחת, כשהייתי מהלך בלילה ברחובה של אחת העיירות שם, נודמנתי לבית-מרזח — חורבה גדולה ורחבת-ידיים, שאין אור המנורה הדולקת בתוכו מגיע עד זוויותיו. משנכנסתי לשם נראו לי מרחוק צלמי בני-אדם מתרצצים בוית אפלה וקול צוחה עלה באוזני, קול זכר וקול נקבה צועקים חמס וזלזול פיהם מלא קללות וגדופים. והמקולל פאזב מארץ משמיצ קולו ומתחנן ואומר: חנוני, אתם בני-אדם! הרעב והצמא אנסו אותי לדבר עברה, לאכול פתכם ולשתות יינכם ואם כי אין הפרוטה בכיסי. — הוא מתחנן ומקלליו מתמרמרים אליו ואומרים להפשיטו את בגדו ואת כובעו מעל ראשו, ואדע כי הפונדקי והפונדקית הם, וכל חמתם היא בשביל שזה אכל ואין לו לשלם. כאדם מישראל, מנוסה בצער של רעב ומדוכדך בדקדוקי עניות, הרגשתי בצרת נפש נענה ורעב זה ובאתי להצילו — מתחלה בתפלה ותחנונים,

show mercy, speaking fair words and quoting the Bible, which declares that he who commits a crime for the sake of bread has acted under duress and should be dealt with leniently. When this produced no result, I paid them the price of the meal out of my own pocket. They were then silent and slunk away.

"The poor man I had saved was just beginning to thank me feverently, when, coming from the dark corner into the full light of the lamp, we caught sight of one another's face, and each of us started back in dismay. I recognized this humble wretch as—who do you think—Przeczszwinczicki!

"As tailors do, I looked first at his clothes, and found them torn and ragged. His shoes were worn through; the cap on his head was creased like a rag, and scarcely improved his appearance. As for his body, it was shrunken to mere skin and bones, while his face had the livid, unnaturally bloated look of starvation. For some moments we stood speechless. At last, moved by pity for my old companion in his misery, I found words.

"'What has become of you, Panie Przeczszwinczicki?' I asked. 'How do you come to be in such a state?'

"He hung his head, and slowly the answer came, in a still, small voice:

"'They've issued the same decrees for us Poles as they did for you Jews. So now I have to wander about like you, and beg for my bread.'

"'I really am sorry for you,' I said, shaking my head at his plight.

"'How can you possibly be sorry for me?' he answered bitterly. 'Why don't you show how much you hate me? You, especially, after I've treated you like dirt, and plagued you all for nothing!'

"'Exile atones for sin,' I quoted. 'God will not remember our past iniquities.'

"'But I cannot forget my own for it's my fate to stand now in your shoes, I have learned what lies the well-fed tell about the hungry, and the citizens of a country about aliens, and the strong about the weak . . . It has been a lesson to me, what happened here in this tavern. Oh, if only those pampered fools could have the same experience, they might learn some sense, and then there'd be less trouble in the world. Well, you may forgive me if you wish, but I only feel the more ashamed of myself.'

"'Be that as it may, you *are forgiven*,' I said to him. 'Say no more about it, for you are not the only one to have done wrong, brother. Many have sinned like you—in every generation. And now, let us sit down together and drink to our old friendship.'

"We made a good evening of it there, and talked our hearts out. It was like the old times we used to have together back in Prussia. We called to mind those days, when we lived in peace and followed our own trades, and then we told one another of all the hardships we had been through since we were driven out of that land. I let him know the troubles that were on my mind, and he told me of his. He had been wandering about for a long time and could not make a living among strangers. There was no work, and no one to give him a helping hand—for such was the competition in every trade nowadays that each man had only time to think of himself. And so this ex-cobbler had spent all his small savings on the road, and sold his few belongings to buy food, and now had nothing left but the clothes he sat in. It was three days since he had spent the last coin he had, and his position was desperate.

"I cheered him up with glass after glass for it is written, 'the laborer is worthy of his hire,' or, as I read the text, 'a man in trouble deserves a drink.' And the drink lit him up so that he flung his arm around me lovingly, and we forgot all about the old quarrel and were very happy together, till in the end the innkeeper came round to tell us that it was long past bedtime.

"It was a fine, clear night, and the full moon shone in all its beauty. The marketplace was deserted, the whole town slept, and we walked on in silence, each man thinking his own thoughts. Not a sound could be heard except the tramp of our own footsteps and the occasional barking of dogs in the distance. When we reached the crossroads, and it was time to part from my friend, I took his hand—to find it was trembling and cold as ice.

מפייס את הבעלים בדברים טובים ומוכיח להם מן התורה, כי מי שיפסע על פת-לחם מחמת אונס פטור מדין קשה, וכיון שלא נתקבלו דברי תוכחה, שלמתי להם מכיסי מחיר סעודתו של אותו העני ונשתתקו והלכו להם, וזה העלוב הודה לי מקרב לבו על החסד שגמלתי אותו.

כשיצאנו מהזוית לקרן אורה באמצע הבית ונסתכלנו זה בפני זה, נרתענו לאחורינו תוהים ומשתוממים. אני הכרתי בפני העני העלוב — הידעת את מי? את חברי, פאני פושעקסזשויונשיטצסקי! בגדיו, שכדרך החייטים התבוננתי להם ראשונה, הנה הם קרועים ומטולאים, נעלות בלות ברגליו וכובע קטן על ראשו, מרוסק ומקומט כסמרטוט, לא תואר לו ולא הדר. גופו צמוק, אך עור ועצמות, ופניו נהפכו לירקון, כפני אביונים מדוכאים ונפוחי רעב. רגעים אחדים עמדנו מחרישים ושותקים והיינו כחולמים. ואני התעוררתי ראשונה, כי גברו רחמי על חברי האומלל, ופתחתי את פי ואשאלהו בחמלה רבה:

— מה לך, פאני... מדוע אתה ככה דל?

— גם עלינו הפולנים — ענני בקול דממה דקה ופניו כלפי מטה — גם עלינו נגזרו טירודין כמו על בני ישראל. ועתה נודד אני בארץ לבקש להם כמוך.

— צר לי עליך! — אמרתי במנוד-ראש.

— היתכן שאתה תרהם עלי, לא תקום ולא תטור את שונאך?! — אמר אלי במר נפשו — אתה, משה, שמאסתיך על לא דבר וצערתיך? אתה...

— גלות מכפרת עון — אמרתי בלב מלא רחמים — אל תזכור עוונות ראשונים!

— עוונותי הראשונים כעבות-העגלה הם עתה בעיני. כי הנה עתה בצר לי והגעתי למקומך. עתה השפילתי לדעת מה ממש יש באותן האשמות שהשבע תולה ברעב, האורח בגר והחוק בחלש... הרבה למדתי בשעה זו ממה שאירע לי כאן עם הפונדקי... והלואי שמקרה זה יקרה אותם הכסילים המפונקים, כי עתה חכמו יותר, וצרות ורעות רבות כל כך לא היו עוד בעולם. לך, משה, הרחמים והסליחות, ולי בושתי הפנים.

— מודה ועוזב ירוחם! — אמרתי לו בהבה — אל נא, אחי, תוסיף דבר עוד אלי בדבר זה, שחטא הרבים הוא מדור דור... שב לימיני אצל השלחן ונשתה שכר ונחדש ברית שלומנו כקדם.

אותה שעה היתה באמת שעת רחמים ועת השתפכות-הנפש לנו, כאותן השעות, שהיינו מבלים בבתי-השכר לפנינו במדינת-פרוסיא. זכרנו ראשונות, בהיותנו יושבים בשלום בארץ מגורינו ועוסקים איש באומנותו, גם ספרנו זה לזה את כל התלאות שעברו עלינו מעת שנחרקנו מעל אדמתנו. אני הגדתי לפניו צרות נפשי, והוא את צרותיו לפני הגיד, כי תועה הוא כשה אובד זה ימים רבים ושערי הפרנסה נעולים לפניו על אדמת נכר. אין עבודה ואין מרחם עליו בעת הזאת, שהמארה והמהומה והמגערות בכל משלחיה, התחרות גברה מאד וכל אחד מבני האדם בהול לנפשו. את מעט כספו אכל בדרך ומכר לאחד אחד את כל חפציו למזונותיו, לא נשאר לו בלתי אם גויתו ושמלתו לעורו, וכשבא לכאן, זה שלשה ימים, כלתה הפרוטה האחרונה מכיסו, והרי הוא במבוכה גדולה ואינו יודע אנה הוא בא?

השקיתיו כוס תנחומין זו אחר זו, לקיים בו "תנו סגר לאובד", והשכר הדליקו ונתלהב ברגשי אהבה ויחבוקני וישקני מנשיקות פיהו. גם אני שתיתי לכבוד הפגישה הזו, שכהנו רישנו והיינו שמחים, עד שבא הפונדקי ואמר לנו: רבותי, הגיע זמן קריאת-שמע על המטה.

ליל בהיר היה הלילה ההוא. הלבנה זרחה במלוא צורתה היפה. כבר כלתה רגל מן השוק. בני-אדם ישנים ואנחנו הולכים שקועים איש במחשבותיו ושותקים. סביבותינו הסקס ודממה בלי נשמע קול, זולתי קול שעטת פסיעותינו ונביחת כלבים, הבאה אלינו פעמים מרחוק, וכיון שהגיעה השעה להפטר מחברי על פרשת הרחובות, אחותיו בידו, והנה היא רועדת ותהי כנציב קרח בכפי.

"My lodgings are up this lane," I said to him. "Which way do you go?"

"Wherever my feet take me," he answered with a sigh.

"But have you no place to stay the night?"

It appeared not. "Birds, it is written, have their nest, and foxes their holes—but I, the Son of Man, have nowhere to lay my head."

"Are there no wealthy folk among you?" I asked him. "Does nobody help the poor?"

"Our idea of charity is different, and our wealthy folk are different too. A man may be poor and a stranger, but if he is able-bodied, then no one is sorry for him. The houses of the rich are not open to all comers, and there are porters to keep the poor away from the courtyards."

"Listen," I said to my friend. "Life in exile—this precious gift from God's store—belongs only to the Jews, His chosen people. It is ours alone, for no other nation or race in the world has the strength to take it and to bear its weight. And since you, my friend, seem to have won a share in this gift, there is no remedy for you but Judaism."

"What!" he cried in terror. "Are you telling me that I must become a Jew?"

"No, you fool! The God of the Hebrews is in no hurry to acquire more souls: He is content with the Jews he already has. In fact, he is sufficiently burdened with His own Jewish paupers, whom He has to care for and sustain by miracles each day and hour. No, I am not trying to convert you. Stay a Christian as you have always been, and keep your religion in your own way, but there is one thing you must do. You must come to master the Jewish art of living, and cleave to that, if you are to preserve yourself and carry the yoke of exile. At first this will be hard for you, but in the course of time you will learn through suffering—for pain begets endurance. Do you believe that the Jews from the beginning of their history were such as I am today? You are wrong, friend! For long ages they went through every kind of affliction and retribution. They tried out many ways of life until they became as they are now. It is exile that has given them special characteristics that mark them off from all other peoples, has taught them special contrivances to gain a living, and has set a special stamp upon their charity, too, from the point of view of both giver and receiver. *Who is like Thy people Israel, a unique nation in the world!* which is skilled in ways of procuring its needs; which must, by the very nature of its being, maintain itself in the teeth of all oppressive laws and decrees that seek to prevent this. What nation in the world has such strange customs as we? Our paupers constantly return to the same doors; they demand alms, as if they are collecting a debt that is due to them. And our wealthy benefactors do not scrutinize each case. They give, again and again, freely to all comers, even if these are healthy and able-bodied. Not only this, but of their own accord they invite these paupers as guests to their table, on weekdays, not to mention Sabbaths and festivals, so that the poor are as members of the household. Such is the law of the Exile, with all its six hundred and thirteen prohibitions and exactions. Yes, we know how to keep this law; and we have the strength of rocks to bear the burden of it, and to endure it, and to live by it."

"You have spoken the truth, Reb Moshe," I said in reply. "How many qualities of body and soul are peculiar to us Jews, solely as the result of our dispersion among the nations and our precarious position in the world! Indeed, these very qualities have given us the strength to bear up, to satisfy our needs, and to survive in the Exile. The story goes back to ancient times. Our economic history is one long record of miracles—from the harsh fare of our forty years' wandering in the wilderness to the bread of affliction in our present exile—wherefore every son of Israel reads in his morning prayers the portion of the law relating to the manna, which is appropriate to all occasions and has its permanent spiritual significance. But let us come back to your own story. Proceed, Reb Moshe, for I am eager to hear more."

"There is very little left to tell. After I had spoken, my friend, the Pole, stared hard at me, and said:

"See now, you say to me: learn to master the Jewish way of living. But you have not told me what I must do. You have talked such a lot, Panie Moshe, but I can't understand a single word of it all."

— הנני הולך בסימטא זו לאכסניא שלי — אמרתי לחברי — ולאן אתה הולך ?

— אל אשר יובילוני רגלי — ענני באנחה.

— וכי אכסניא אין לך ומקום ללון ? — שאלתיו בתמהיל לבב.

— אבוי ! — נאנח במרירות — גם צפור מצאה בית וסודל חור לו, ולי בן-אדם אין מקום להניח ראשי.

— האם נדיבים אין בכם, וצדקה לעניים אינה מצויה אצלכם ?

— מעשה הצדקה אצלנו ומנהגי הנדיבים שלנו מסתוים משלכם. עני וגר ובריא הוא — אותו לא ירחמו. בתי נדיבים לא כלם פתוחים לרווחה ולא כל עני זוכה רמוס הצרות שומרים ושוערים להם בכל שעריהם.

— שמעני ! — אמרתי לחברי, מנענע לו בראשי — הגלות, מתנה זו בבית-גנוני של הקדוש-ברוך-הוא, לא נתנה אלא ליהודים עם סגולתו. לנו היא ולא לכם, ואין כח בכל אומה זלשון בעולם לקבל אותה ולהיות בה כמותו. ובכן, כיון שזכית למתנה זו, אין לך עכשיו שום תרופה אלא היהדות בלבד. — והיאך ! — נרתע חברי לאחוריו נבהל ומשתומם — הלהתיהר אתה אומר לי ?

— שוטה שבעולם ! אלהי העברים אינו אץ להעשיר עוד בנפש אדם אחד, והוא מסתפק ביהודים אלה, שיש לו בעולמו. גם בלעדיך מסובל הוא ביהודים אביונים וטרוד בהם להחיותם ולפרנסם במעשה נסים תמיד בכל עת ובכל שעה. לא לגייר אותך כוונתי. היה נוצרי ונצור דתך כבתהלה, אלא שתקנה לך דרכי היהודים בחיים ותדבק בהם ובמדותם, בשביל שתוכל להתקיים ולסבול עול גלות. בתחלה יהא קשה לך הדבר, אבל ברוב הימים תתלמד ביסורים — תוסיף מכאוב תוסיף סבלנות. כסבור אתה, שיהודים מתחלת יצירתם בעולם היו בהויתם זה בדמותם וצביונם, כדוגמתי, למשל ? — טעית ! הרבה שנים עברו עליהם ביסורים וכל מיני פורענות והרבה נסיונות נתנסו עד שנעשו מה שהם עכשיו. גלותם זו היא שעשתה אותם משונים מכל עם בסגולות עצמיות ובתחבולות מיוחדות בבקשת פרנסתם, וטבעה הותם מיוחד במעשי צדקתם, בנדיביהם ובאביונייהם. מי כעם ישראל גוי אחד בארץ, שיודע לעשות תחבולות בשביל להמציא לו את צרכיו המחויבים לקיום נפשו על פי טבע ברייתו, נגד הגזרות והחוקים המעיקים, שמונעים את כל אלה ממנו ? ומי באומות-העולם, שיש להן הברות מחברות שונות ומשונות כמונו ? האביונים חוזרים על הפתחים תדיר ותובעים נדבה, כאלו היא חובה, והנדיבים ובעלי-הבתים אינם בודקים למוזנות, נותנים והוזרים ונותנים לכל הפושט יד, אפילו הוא בריא ושלם באבריו, ולא עוד אלא שבעצמם הם מזמנים אורחים לשולחנם בחול ואין צריך לומר בשבת וביום-טוב, והעניים הם בני-ביתם. זאת היא פעולת הגלות ודקדוקיה ותר"ג דדיפות והגבלות התלויות בה. אנהנו יודעים להשתמש במתנה זו וזכא אבנים כחנו לשאת ולסבול ולהיות בה.

— יפה אמרת, רבי משה — אמרתי לו באנחה — הרבה קנינים מיוחדים, קניני-גוף וקניני-נפש, נסתגלו לנו היהודים רק על ידי פוזרנו בין הגויים ועמידתנו המרפרפת בעולם. והם שנתנו לנו כח לסבול ולמצוא ספוק צרכינו ולהיות בגולה. הדברים אמנם עתיקים. ספר תולדות פרנסתנו מעשה נסים הוא מתחלתו ועד סופו, מן לחם הקלוקל בארבעים שנה של גדודים במדבר עד לחמא עניא בומן הזה בגולה. ולפיכך כל אדם מישראל קורא בשחרית פרשת *מקץ*, מפני שהיא מעניינת דיומא ומסוגלת לנשמתו וחיי רוחו... אבל נחזור לעניינינו. ספר נא רבי משה, כי שומע אנכי.

— לא הרבה נשאר לי עתה מה לספר. קצור הדברים, חברי זה העמיד עלי עיניו כששמע את דברי אלה, ופתח פיו ואמר : — ראה, אתה אומר לי : סגל לך דרכי היהודים ! ואתה לא הודעתני מה לי לעשות — הרבה דברת, פאני משה, ואני איני

"Don't let that trouble you. I shall teach you the rules—the things a man must do if he is to live in the Exile, and which if he neglects, he will certainly perish. From now on you are adopted into my family, and will come with us along the way until we find some resting place. Be brave, my son, to take upon you the afflictions of the Jews, and be faithful to my teaching!"

"From the hour my friend joined us and came under my wing, I have educated him in the ways of poverty, and given him good counsel to ward off evil and to share our kind of life. I have taught him to be content with but little food and drink; to withstand the clamor of the belly, and to punish it at times by fasting. I have revealed to him the mysteries of the art of begging, and have taught him how to bow his head before calamities, as well as how to prevail over obstacles and hindrance in obtaining, by all manner of devices, his essential needs. All these things I have taught him, and, I thank God for it, my labor has not been in vain. At the beginning it was hard for this disciple of mine to face up to such trials, and it seemed preferable to die a speedy death than to draw out his life amid the sufferings and misfortunes of our strange people. But little by little he grew accustomed to them, and made great strides in his studies, until he attained the proficiency standard in penury and endurance, in humility and submission, in mortification of the body and the soul. He became like a real Jew, and is now fully adapted to exile, and trained to welcome its strokes and afflictions.

"Happy man!" concluded Reb Moshe with a contented smile.

"And happy too am I, his teacher, that I am privileged to see this!"

I looked across at the Pole, and observed him playing cheerfully with the infant Leiserke. He was entertaining him with a series of imitations of animal and bird calls: now he crowed like a cock, now mooed like a cow, neighed like a horse, croaked like a frog, or growled like a bear—and all this as quietly and unobtrusively as possible, lest he disturb the other passengers. The children romped round him merrily, Yankele on one side, Itsikl on the other. Even the unfortunate maiden Breindl forgot her beloved Zelig sufficiently to smile, and her mother, perceiving it, for the moment seemed transformed into a happy matron. As for Moshe, he delighted in the whole spectacle, and beaming with pleasure, cried:

"Rejoice, children of mine, for I have lived to see Japheth in the tents of Shem! May you prosper, Panie Japheth, and acquit yourself well in your studies, for your own good as well as for the good of your master, who has taught you to be of such service. So may you flourish and go from strength to strength!"

I had many more questions to put to Reb Moshe, but there was no time left to ask them for now the train had stopped at a main junction, where I had to take leave of him and cross to another line.

As I left the compartment carrying my luggage, I saw the Pole standing outside and whispering to one of the train employees in a most humble and ingratiating manner, while he pressed a coin into his hand. I understood at once what this mystery signified, and what the disciple of Reb Moshe was requesting. . . . And raising my eyes aloft, with a sigh that came from the depths of my heart, I said:

"Lord of the universe! Grant us but a few more such disciples—and Shem and Japheth will be brothers—and peace will come to Israel!"

Translated by Walter Lever

יודע כלום!

— תנוה דעתך! אני אלמדך דרכה של גלות, מה יעשה האדם וחי בה ולא שימות בה. מעתה אספחך אל בני-ביתי ותלך בדרך אתנו, עד שנמצא לנו מנוחה באחד המקומות. רק חזק, בני, קבל עליך יסורים של היהדות, ותורתי אל תשכח.

ומשעה שחברי זה ארח לחברה עמי ובא לחסות תחת כנפי, הריני מחנכו בהלכות עגיות ולקח טוב נתתי לו בשיר של פגעים ובהיי צער של היהודים... למדתיו להסתפק במועט באכילה ושתייה, להודות במקצת לטענות ותביעות הכרס ולענותה לפעמים בתענית עד שתצטמצם כגרוגרת, וגליתי לו סוד של חזרה על הפתחים. למדתיו להרכיז ראשו בפני הפורעניות, לנצח את כל המכשולים והמניעות, בכדי להשיג צרכיו ההכרחיים לקיום נפשו, בכל מיני תחבולות... דברים אלו וכיוצא בהם למדתיו, וברוך-השם, שלא יגעתי לבטלה, מתחלה היה קשה לו, לתלמידי זה, לעמוד בנסיונות הללו, והיה נוה לו למות מיתה חטופה ברגע אחד מלהאריך ימים בחיי עמל וצער ובנגעי בני עמנו המשונים, אבל מעט מעט הורגל בהם ועשה היל בתלמודו, עד שהגיע למדרגת השלמות במדות הקמצנות והסבלנות וההכנעה והשפלות ובסיוג הגוף והנפש, כישראל גמור, ומעכשיו מתוקן הוא לגלות ומוכשר לקבל יסוריה ופגיעיה באהבה.

— אשריהו! — סיים רבי משה ספורו בשחוק נעים על שפתיו — ואשריני, רבו ומורו, שזכיתי לראותו בכך.

באותה שעה נשאתי פני כלפי הפולני וראיתי, איך הוא שגח בליזרקי, מטפל ומשחק בו בדיצה וחדוה ומשעשעו בשיחות חיות ועופות: קורא כגבר, גועה כפרה, צוהל כסוס, מקרקר כצפרדע והומה כדוב, והכל בנחת רוח, בלחש ובנעימה, כדי שלא לבלבל אחרים. הילדים מכרכרים סביביו ששים ושמחים, יענקלי מימין משחק ואיזיקיל משמאל מצחק. גם הבתולה בריינדיל העצובה שכחה לשעה קלה את זליג אהובה ובשחוק של חן פיה פתחה, וחיה, נפש נאנחה, החליפה כחה, אם הבנים שמחה, ומשה מתענג על המראה הזה, מביט אלי בפנים מאירים ומניח ידיו על בטנו ואומר:

— שישו בני-מעיי, שזכיתי לראות את יפת באהלי שם לומד הלכות גלות, חזק, פאני יפת, ועשה היל בלמודך, לטובתך ולטובת רבך, מלמדך להועיל. חזק חזק ונתחזק! —

עוד שאלות הרבה היו לי לשאול את רבי משה, אבל השעה לא הספיקה לי להציע אותן לפניו, כי הסיעה עמדה אצל תחנה גדולה בפרשת דרכים, ועלי היה להפרד ממנו.

כשיצאתי מהעגלה עם חבילות בידי ראיתי, והנה פולני זה עומד בחוץ ומתלחש עם אחד הממונים על הסיעה בהכנעה גדולה וברוח נמוכה ונותן לתוך ידו מטבע כסף. מיד נתברר לי פירושה של השיחה הזאת וסוד המטבע הזו ומה תלמידו של רבי משה החייט מבקש... נשאתי עיני לשמים, ובאנחה יוצאת ממעמקי לבי אמרתי:

— רבונו של עולם! עוד תלמידים בעלי-נסיונות כזה — ושם ויפת אחים, ושלום על ישראל...

כל כתב' מנצ'ס'ר נוכר ספרים

(תל-אב"ג ת"ש 5), נ"ח 63e - תה